ભાષા-પત્ર
મે ૨૦૦૬

ભાષા આંદોલનમાં જોડાયેલ પ્રિય મિત્ર,

૯, ૧૦ અને ૧૧ એપ્રિલના રોજ ભાષાકેન્દ્રની દશાબ્દિની ઉજવણી થઇ હતી. ૧૦મી તારીખે કેન્દ્ર સરકાર તરફથી, અધિકારીઓની એક ટુકડી આદિવાસી અકાદમી અને ગ્રામવિકાસ કેન્દ્રનું કાર્ય જોવા અને જોખવાના હેતુથી તેજગઢ પધારી હતી. તે દિવસે મેં તમને બધાને ખાદીનાં સફેદ કપડામાં જોયા. આમ તો આદિવાસીની સાંસ્કૃતિક ઓળખાણ રંગોથી થાય છે. આદિવાસી સંસ્કૃતિ એટલે વિવિધ રંગોનો ઉત્સવ. સફેદ રંગની ખાદીથી આદિવાસીની ઓળખાણ થતી નથી. તો પણ મેં આગ્રહ રાખ્યો હતો કે બધાંએ સફેદ ખાદીના કપડા પહેરવા. ખાદીનો એક ઇતિહાસ છે જે આપણા માટે ખાસ જાણવા જેવો છે.

ગયાં ત્રણ-ચાર હજાર વર્ષોમાં ભારતનાં ગામડાં આત્મનિર્ભર રહ્યાં હતાં. અંગ્રેજો ભારતમાં આવ્યા ત્યાં સુધી ગામડાઓ પોતાની શાન સાચવીને જીવંત હતાં. પોતાની મસ્તીમાં આનંદિત રહેતાં હતાં. અંગ્રેજોના આવવાથી ગામડાઓનું મહત્વ ઘટતું ગયું. કારણ કે અંગ્રેજોના પોતાના દેશમાં એ સમયે ગામડાં મોટી સંખ્યામાં ઘટતાં જતાં હતાં અને શહેરોની સંખ્યા વધતી જતી હતી. કારખાનાઓ, કોલેજો, વિદ્યાપીઠો તેમજ અન્ય મોટા પ્રકલ્પો માત્ર શહેરોમાં જ સ્થાપવાની પ્રણાલિ અંગ્રેજોએ સ્વીકારી હતી. જે તે પ્રદેશના અધિકારીઓની અને સરકારના અમલીકરણની કચેરીઓ શહેરમાં જ સ્થાપવાની પદ્ધતિ અંગ્રેજોએ સ્વીકારેલી હતી. અને એ જ પ્રમાણે કચેરીઓ ઊભી કરી. અંગ્રજોના શાસન દરમિયાન ભારતમાં શહેરોનું જે પહેલાં મહત્વ હતું એ પ્રમાણમાં વધી ગયું. અને કારણે ગામડાઓનું મહત્વ ઓછું થતું ગયું. શહેર અને ગામડું - એ બન્ને વચ્ચે વિરોધ છે એવું અંગ્રેજો માનતા હતા. એક અંગ્રેજ કવિએ લખ્યું છે : ''કુદરતે ગામડાંનું નિર્માણ કર્યું, પણ માનવીય પ્રયત્નોથી શહેરો ઉત્પન્ન થયાં.'' (God made country, man made the city) આપણે ત્યાં આવો વિરોધાભાસ પહેલાં હતો નહીં. પણ અંગ્રેજોના જમાનામાં એ જન્મ્યો. અને ત્યાર પછી અર્થવ્યવસ્થાનાં દરેક પાસાઓમાં એ વિરોધાભાસ વધતો ગયો. એનો અર્થ એ થયો કે, ગામડું ભલે ઉત્પાદન કરતું હોય પણ સરકારનાં નાણાં સૌથી વધારે નગરો પાછળ ખર્ચાવાં જોઇએ એવી ભૂમિકા સ્વીકારવામાં આવી. આ નવા અર્થતંત્રની ભીંસમાં ભારતનાં ગામડાં પોતાની અસ્મિતા, પોતાનું ગૌરવ ગુમાવી બેઠાં.

જ્યારે મહાત્મા ગાંધીએ જોયું કે ભારતનાં ગામડાં મૃતપ્રાય થઇ રહ્યાં છે, ત્યારે એમણે નક્કી કર્યું કે, ભારતનાં ગામડાઓને સજીવ કરવા એ ખૂબ મહત્વનું કાર્ય છે. ગાંધી એવું પણ માનતા હતા કે ગામડાંને સજીવ કરવાં એ જ અંગ્રેજો સાથે લડવાનો સૌથી અસરકારક માર્ગ છે. તમારામાંથી ઘણા બધાએ

ગાંધીજીના 'હિંદસ્વરાજ' નું વાચન કરેલું છે. એટલે તમે જાણો જ છો કે અંગ્રેજોને ભારતમાંથી હાંકી કાઢવા એ ગાંધીના સમાજકાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નહોતો. પરંતુ એમનાં વિચાર અને કાર્યનો મુખ્ય હેતુ, આપણામાં અંગ્રેજોના લીધે જ ખોટા વિચારો પ્રવેશી ગયા છે એને હાંકી કાઢવાનો, દૂર કરવાનો હતો. એટલે, દેશમાંથી અંગ્રેજોનું ચાલ્યા જવું એ માત્ર ઉપરછલ્લી આઝાદી છે. આપણા દિલ અને દિમાગમાંથી પરાધીનતા દૂર કરવી એ જ સાચું સ્વરાજ છે. એવું ગાંધી માનતા હતા અને આ માટે એમણે ગ્રામસ્વરાજનો વિચાર કર્યો.

ગાંધી ચિંતક હતા, સંત હતા અને સ્વાતંત્ર્યસેનાની હતા. પરંતુ એમને અર્થશાસ્ત્રની પૂર્ણ માહિતી નહોતી. એ પોતે પણ આ ત્રુટિ પ્રત્યે સભાન હતા. આથી ગાંધીજીએ ગામડાંના આર્થિક વિકાસ માટે એમના જાણિતા સલાહકાર શ્રી કુમારપ્પા પાસેથી અમુક કલ્પનાઓનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આપણા માટે અને ખાસ કરીને આજના ભારતનાં આદિવાસી ગામડાઓ માટે કુમારપ્પાનું મહત્વનું સ્થાન છે. કુમારપ્પાએ એવો સિદ્ધાંત ગાંધી સામે મૂક્યો કે, ગામડાંનો આર્થિક વિકાસ એટલે ગામમાંથી કોઈનો વ્યક્તિગત આર્થિક વિકાસ નહીં, પરંતુ ગામના વિકાસ માટે ગ્રામજનો એકઠા થઇ કામ કરતાં થાય તો એ ગામનો વિકાસ છે. એ હેતુથી કુમારપ્પાએ ગ્રામિણ ઉદ્યોગોને વેગ મળે એવા પ્રયત્નો કરેલા અને ગાંધીએ એમના પ્રયત્નોને પૂરેપૂરો ટેકો આપ્યો હતો. એ પ્રકારે ગામડામાં કામ કરી શકે એવા યુવાનો તૈયાર કરવા માટે ગાંધીએ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરી.

કુમારપ્પાના વિચારમાં ખાદી કેન્દ્ર સ્થાને રહી હતી. દરેક વ્યક્તિ ઘરે બેઠા નાનકડો ઉદ્યોગ શરૂ કરશે તો ધીમે ધીમે ગ્રામોદ્યોગ માટેનું વાતાવરણ ઊભું થશે એ એમનો વિચાર હતો. કપડાં દરેકની પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાના હાથે જ પોતાના માટે કપડાં બનાવશે તો ઇંગ્લેંડમાંથી આવતાં કપડાં ખરીદવાની જરૂર નહીં રહે, એવો વિચાર ખાદી પાછળ હતો. એટલે તે સમયે ખાદી બનાવવી અને વાપરવી એ આઝાદી માટે ખૂબ જરૂરી બાબત હતી. આપણા જમાનામાં ફરી એકવાર કુમારપ્પાનો અર્થવિચાર અને મહાત્મા ગાંધીનો સ્વરાજનો સિદ્ધાંત, આપણા માટે ખૂબ ઉપયોગી રહેવાનો છે. પણ એનો અર્થ એવો નથી કે એની આપણે નકલ કરવી. એનો અર્થ એવો પણ નથી કે ખાદીથી શરીર ઢાંકવું અને મગજમાં સ્વાર્થના વિચારો રાખવા. આપણા માટે, ગામડાંને સજીવ કરવાની અને આપણા દેશનાં ગામડાંની આઝાદીનું રક્ષણ કરવાની પધ્ધતિ જરૂરી છે. જે આપણા જમાનામાં અસરકારક હોવી જોઇએ. છેલ્લા દસેક વર્ષોથી હું આ પ્રશ્નો પર સતત વિચારતો રહ્યો છું. અને એક તારણ પર પહોંચ્યો છું. એ તારણ છે : **ગામડાંની આઝાદી અને આત્મનિર્ભરતા = સજીવ ખેતી.**

આપણામાંના દરેકને પોતપોતાનું નામ છે. જેમ કે, વસંત, હેમસિંગ, મનહર, નગીન, ચંપા ઇત્યાદિ. ત્યાર પછી આપણને આપણા કુટુંબ કે સમાજનું નામ પણ મળ્યું હોય છે. જેમ કે, રાઠવા, તડવી, વસાવા ઇત્યાદિ. અથવા વરિયા, પટેલ, કાપડિયા ઇ. ત્યાર પછી આપણો એક જિલ્લો હોય છે. જેમ કે, વડોદરા, પંચમહાલ, નર્મદા ઇ. તે ઉપરાંત આપણો પ્રાંત હોય છે, મહારાષ્ટ્ર, રાજસ્થાન, ઝારખંડ વગેરે.

અને દેશ પણ હોય છે. મલેશિયા, અફઘાનીસ્થાન, ભારત વગેરે. આ સિવાય આપણામાંથી ઘણાને ધર્મ હોય છે. મુસલમાન, યહુદી, હિન્દુ વગેરે. આ બધા માટે અથવા તો આમાંથી ગમે તે માટે બલિદાન આપવાની આપણી તૈયારી પણ હોવી જોઈએ. આ માટે, આમાંની દરેક વસ્તુ માટે આપણે ઝઘડો કરવા તત્પર રહીએ છીએ. આ પત્ર વાચતા તમે એકાદ મિનિટ આંખ બંધ કરી કલ્પના કરશો કે તમારા પગ જ્યાં ટકેલા છે એ વસ્તુનું નામ પૃથ્વી છે. એ પૃથ્વી માત્ર એક જ છે. એનો નાશ થશે તો ફરીથી એનું નિર્માણ થશે નહીં. એ નિર્જીવ બને તો એને ફરીથી સજીવ કરવી આપણા હાથનો ખેલ નથી.

આપણામાંથી બધા જ ખેતી કરે છે અથવા ખેતીકામથી પરિચિત છે. ગયાં ૨૦-૨૫ વર્ષોથી આપણે ખેતી માટે રાસાયનિક ખાતરનો વપરાશ શરૂ કર્યો. શરૂઆતમાં ખાતર વાપરવા માટે કંપનીઓ રાહત દર (સબસીડી) આપતી હતી. ધીમે ધીમે તેઓએ સબસીડી પાછી ખેંચી લીધી. ત્યાં સુધીમાં આપણે બધા જ રાસાયણિક ખાતરોથી એટલા ટેવાઇ ગયા છીએ કે રાસાયણિક ખાતર વગર ખેતી થઇ શકે છે એવું આપણે સ્વીકારતા નથી. એટલે ખાતર ખરીદવા માટે આપણી પાસે નાણા ન હોય તો ઉછીના લઈને ખાતર ખરીદવાનું વલણ આપણે રાખ્યું છે. ખાતર માટે રૂ.૪૦૦૦ નો ખર્ચો થાય અને તેની સામે રૂ.૭૦૦૦નો પાક આવે તો ૩૦૦૦ રૂપિયા ખેતીનો નફો થશે. રાસાયણિક ખાતર વગર ખેતી કરીશું અને ૭૦૦૦ રૂપિયા નહીં પણ માત્ર ૪૦૦૦ રૂપિયાનો જ પાક આવે તો આપણને લાગે છે કે નુકસાન થયું. પણ તમે સાચો હિસાબ કરી જોશો તો સમજશે કે નુકસાન ક્યાં છે ? અને નફો ક્યાં છે ? એ સમજવા માટે તમને બે મિનિટનોય સમય લાગશે નહીં. આની સામે જો આપણે રાસાયણિક ખાતરનો ઉપયોગ બંધ કરીશું તો જે જમીન નિર્જીવ છે એ ફરી એકવાર સજીવ બનશે. ખાતરનાં રસાયણોને લીધે જમીનમાં જે સજીવ કૃમિ અને કીટક હતાં એ મરતાં ગયાં, એમનો નાશ થયો. એ વળી એટલી હદ સુધી કે આપણા વિસ્તારમાં હવે રાસાયણિક ખાતરોથી પોષાયેલા પાકની નજીક મધમાખી પણ જોવા નથી મળતી. તમને યાદ હશે કે બાળપણમાં કેટલાં બધાં પતંગિયાં જોવા મળતાં હતા ! એ હવે ક્યાં ગયાં ? સજીવ ખેતી કરવાથી જમીનમાં ફરી એકવાર જીવનનું નિર્માણ થશે. પૃથ્વી ટકી રહેશે. સજીવ ખેતીથી હદ બહારના કરજના બોજ નીચે કચડાયેલો ખેડૂત ફરીથી આઝાદ થશે.

ગણતરી કરો : એક ગામમાં સો ખેડૂત છે. તેમાંથી દરેક ખેડૂત ખાતર માટે દર વરસે ૩૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચીરહ્યો છે. એટલે આખા ગામનો ખર્ચો ૩ લાખ થયો. રાસાયણિક ખાતરની ખરીદી નહીં કરીએ અને માત્ર છાણિયા ખાતર અને અળસિયાંની મદદથી બનાવેલું, આપણે ત્યાં કચરો ભેગો થયો છે એમાંથી બનાવેલું ખાતર વાપરીએ તો ગામના ૩ લાખ રૂપિયા બહાર નહીં મોકલવા પડે. આ ત્રણ લાખમાંથી તો મોટાભાગના રૂપિયા દેવું કરીને લીધેલા હોય છે. જેની ઉપર બમણું કે ત્રણ ગણું વ્યાજ આપવાથી વધારાના ત્રણેક લાખ રૂપિયા આપણા ગામ બહાર જતા રહે છે. સજીવ ખેતીથી એ રૂપિયા પણ ગામ બહાર ન જાય એવી વ્યવસ્થા શક્ય બનશે. એટલે ૩ + ૩ = ૬ લાખ રૂપિયાની કિંમત નહીં ચુકવવી પડે અને એ નાણાં ગામની અંદર જ રહેશે. હવે તમે વિચારો, આપણી જ જમીન નિર્જીવ કરવા માટે, તેને

મારી નાખવા માટે, આ પૃથ્વીનો વિનાશ કરવા માટે દર વરસે આપણા ગામને ૬ લાખ રૂપિયા કિંમત ચુકવવી પડે છે. એની સામે, જમીન સજીવ રાખવા માટે, દેવામાંથી મુક્ત થવા માટે, આપણા જ ગામમાંથી ૬ લાખ રૂપિયા ભેગા કરવાની અને ગામમાં જ રોકી રાખવાની તક મળે છે. આપણે આ હિસાબ સમજવાનો સમય આવી ગયો છે. ક્યારેક મને એવું લાગે છે કે આપણી પૃથ્વી માતા આપણાં દરેક ગામને જાણે કહી રહી છે કે મને નિર્જીવ બનાવશો તો દર વરસે તમારા ગામને ૬ લાખ રૂપિયાની ખોટ ભોગવવી પડશે, અને મને સજીવ રાખશો તો તમારા ગામને હું ૬ લાખ રૂપિયાનું વળતર આપીશ.

આપણા આ સમયમાં સ્વરાજ માટેનો રસ્તો ખાદીનો નથી, સત્યાગ્રહનો નથી, સંઘર્ષનો નથી, હિંસક કાર્યોનો નથી, રાજકીય હુલ્લડબાજીનો નથી. **આપણા માટે એક જ માર્ગ છે, આઝાદીનો અને આત્મનિર્ભરતાનો, વિકાસનો અને શાંતિનો. અને એ માર્ગ છે સજીવ ખેતી.**

ગાંધી અને કુમારપ્પા આજે આપણી સાથે હોત તો તેઓ આ વાત આપણને વધુ અસરકારક રીતે સમજાવી શક્યા હોત. પણ એ આપણી વચ્ચે નથી. એટલે આપણે જ હવે આ વાત જાતે સમજવી જોઈએ અને આપણે જ ગ્રામજનોને સમજાવવી જોઈએ. જીંજરવાણીમાં ૨૧ એપ્રિલના રોજ ગ્રામજનોની એક સભા ભરાયેલી. તેમાં આ વાત ખૂબ સ્પષ્ટતાથી સામે આવી. આ બાબતે તમે જરૂરથી વિચારજો.

ગણેશ દેવી

ગણેશ દેવી